

Teose vabakasutusest *pro et contra* (pro)

Kärt Nemvalts

Justiitsministeeriumi eraõiguse talituse nõunik, kodifitseerimise töörühma liige

- Intellektuaalse omandi süsteemi aluseks on selle põhinemine ainuõigustel. Autoriõiguse ja autoriõigusega kaasnevate õiguste valdkonnas on esile kerkinud olulised ebakõlad selle kontseptsiooni ning sisuloomet ja –kasutamist võimaldava tehnoloogia vahel. Lisaks tekkinud praktilistele probleemidele annavad sellest mh tunnistust lahenduste leidmisele suunatud algatused nii rahvusvahelisel (Maailma Intellektuaalse Omandi Organisatsioon, WIPO) kui regionaalsel (Euroopa Liit, EL) tasandil.
- Üheks küsimusteringiks, millest uuendamist vajava autoriõiguse puhul mööda ei saa vaadata, on teose vaba kasutamist puudutav reeglistik. Autoritele on garanteeritud mahukas kataloog ainuõigusi, s.h. leiavad enamasti kõik uudsed kasutusviisid tee mõne olemasoleva õiguse alla või luuakse uus varaline õigus. Teose vaba kasutamise regulatsioon aga on oma piirides jäänud samaks ning jätab uuenenud tingimustes mitmed küsimused vastuseta.
- Jäik ning autorikeskne süsteem puudutab ennekõike tarbijate huve ja võimalusi infosisu kasutamisel. Paidlikuma ning enam vaba kasutust soosiva süsteemi loomise vajaduse ühe põhjusena on nimetatud jätkuvalt esilekerkivaid probleeme sõnavabaduse kaitsel. Asjakohane on seega tõstatada küsimus, kas ja millistel tingimustel on erandite ja piirangute süsteemi paindlikumaks muutmisel Mandri-Euroopa autoriõiguse traditsiooniga riikides võimalik kasutusele võtta konkretiseerimata vaba kasutuse võimalus. Kasutaja loodud sisu (*user generated content*) temaatikat on EL tasandil peetud veel liiga uueks nähtuseks ning „remiksimit“ võimaldava vaba kasutuse sissetoomist EL õigusesse ei ole võimalikuks peetud.
- Euroopa Liidu tingimustes ja digitaalse siseturu toimimise kontekstis lisandub praktilise küsimusena erandite ja piirangute regulatsiooni piiriülese kohaldumisega seoduv. Üheks võimaluseks selle probleemi lahendamisel on vaba kasutuse teatud (või lausa kõigi) juhtude kohustuslikuks muutmine Euroopa Liidu üleselt. Näiteks võiks see olla tulemuslik nende erandite puhul, mis võimaldavad info paremat liikumist teadus- ja haridustöös, samuti puuetega inimestele suunatud erandite puhul. Praegune valikuvõimalusi pakkuv regulatsioon viib killustatud lähenemiseni, mis lisaks eelnimetatutele tekitab probleeme ka meelelahutusmaailmas (nt nn paroodiaerand, isiklikuks otstarbeks teosest koopiategemise kompenseerimine jms).
- Algatuste menetlemine ning nende pinnalt konkreetsete muudatuste pakkumine ning omakorda nende jõustamine on aeganõudev protsess. Siiski on kaasaegsema ning dünaamilisema õiguse loomine võimalik ka kehtivat rahvusvahelist ja EL regulatsiooni silmas pidades.

- Võimalikult üheselt peab olema selge, kas seoses ainuõiguste laienemisega peaks automaatselt suurenema nende õiguste üldsuse huvides seatud piirangute (vaba kasutuse juhtude) maht. Õiguste piiramise läbi tarbijale antud võimalused peavad olema tasakaalus õiguste omajale antavate õigustega, samuti peab meeles pidama, et vaba kasutamise juhud on üldsusele seda olulisemad, mida suuremad on õiguste omajate tehnilised võimalused sisukasutust „tehnolukkudega“ piirata. Järelikult peaksid vaba kasutuse juhud olema kohaldatavad õiguste-, mitte platvormikeskselt ning ka digitaalkeskkonnas toimuva sisutarbimise puhul peab olema võimalus realiseerida juba seadusega garanteeritud vaba kasutuse võimalusi.
- Ühene ja jäik õiguspärase koopia nõue vaba kasutuse tingimusena ei ole võrgukeskkonnas mõistlik ega rakendatav. Tekib küsimus, mil moel peaks tarbija allika õiguspärasust hindama. Seega võiks võrgukeskkonna iseärasusi silmas pidades olla reeglilik, et igasuguse üldsusele kättesaadavaks tehtud õiguste eseme vaba kasutamine on lubatud, välja arvatud juhul, kui kasutatav õiguste ese pärineb ilmselgelt ebaseaduslikust allikast.
- Konkreetsetest vaba kasutuse juhtudest on võimalik ja vajalik teadustöö erandi täpsustamine, et see sisaldaks otsesõnu ka võimalust õiguste eseme kopeerimiseks ja töötlemiseks teksti- ja andmekaeve (nt keeleressursside uurimine teadusasutustes) eesmärkidel.
- Vaba kasutuse teema on äärmiselt mahukas ja puudutab erinevaid põhimõttelisi küsimusi autoriõiguste ja autoriõigusega kaasnevate õiguste regulatsiooni sisu ja ülesehituse kohta. Mitmed olulised küsimused on seni vastuseta ka WIPO ja EL tasandil, kuid alanud diskussiooni intensiivsus näitab siiski suunda nüüdisaegsema ning dünaamilisema regulatsiooni loomisele.